

nimi i čtyři překlady Carrolovy *Alenky v říši divů*: a. *speak English* tu řeší dva překladatelé jako *mluvte*, dva jako *mluv*.³

Překladatelské problémy vznikají také při převádění shodných jazykových prostředků ve shodné platnosti, avšak v rozdílném užití. Překladatel z bulharštiny musí například často řešit společenskou asymetrii, jež neodpovídá českým společenským konvencím, např. situace, v nichž nadřizený muž tyká podřízené starší ženě, zatímco ona jemu vykává, případně kolísání mezi symetrií a asymetrií tam, kde naše domácí konvence uplatňuje komunikační symetrii. Prostředky jazykové etikety někdy mohou korespondovat i mezi jazyky geneticky nepřibuznými, a tak třeba boдрé familiární oslovení v 1. os. mn. čísla, jako a. *How are we today?*, n. *Wie geht es uns heute?*, r. *Kak my sebja segodnja čuvstvujem?* má v češtině dokonalý formální i funkční ekvivalent: *Jakpak se dnes máme?*

Zdvořilostní obraty při překladu většinou nepůsobí obtíže. Volba českého ekvivalentu je tu vesměs otázkou znalosti, nikoli překladatelské vynalézavosti, a to jak znalosti komunikativní, tj. etiketní hodnoty originálního výrazu, tak i jeho kontextu. Bez znalosti kontextu lze sotva přeložit b. *zapovjadaj, zapovjadajte*, neboť odpovídá zdvořilostním výrazům nespécifikovaným, jako *prosím, raďte*, ale i specifikovaným, jako *pojdte dále, poslužte si, berte si, posadte se* apod. Právě tak je třeba znát kontext u a. *I am afraid, jež odpovídá českému obávám se a bohužel*. Jen v kontextu lze správně přeložit větu *I am afraid, I haven't got that book* = *Obávám se, že tu knihu nemám* i *Tu knihu bohužel nemám*, zatímco věta *I am afraid, I haven't a telephone* = *Bohužel nemám telefon* je jednoznačná i bez kontextu.

U některých zdvořilostních obrátů se sémantický a funkční ekvivalent kryjí, u jiných nikoli. Srov. např. b. *kažete!* „řekněte, mluvte“, jež odpovídá svou komunikační hodnotou č. *co si přejete?*, nebo r. *Nu, čto vy!*, odpovídající č. *Ale jděte!*, *Ale prosím vás!*; *vinovat* = *omlouvám se*; *prošu izvinenija* = *omluvte mě, prosím*; *ne serdites* = *nezlobte se* apod.

Výrazy a prostředky jazykové etikety patří k těm prvkům literárních textů, jejichž správný překlad je sotva myslitelný bez znalosti nejen jazyka, ale i prostředí, o němž text pojednává.

Poznámky

¹ M. Rulfová, Problematik der sprachlichen Etikette im Tschechischen. - In: *Linguistica* X, Praha 1984, s. 79-100.

² E. Osers, Some Aspects of the Translation of Poetry, *Meta* 23, 1978, 1, s. 7-19.

³ A. Macurová, K problémům překladu pragmatických charakteristik textu. - In: *O překládání literatury pro děti a mládež*, Praha 1988, s. 18-29.

35 Oslovení jako překladatelský problém

Motto:

Marcellus
Vy máte školy, Oslovte to vy!
Shakespeare

Oslovení patří do skupiny těch problémů, které (samozřejmě i při dobrém překladu) signalizují cizost originálu, jinak řečeno „dodávají mu lokální či temporální kolorit“. Otázka, má-li být na přeloženém textu znát jeho provenience, či nikoliv, patří do série těch kontroverzních názorů, které jsou v překladatelských kruzích neustále předmětem diskuse (dále jde o to, má-li být překlad pěkný či věrný, aktualizovaný či neaktualizovaný apod.). Spolu s oslovením patří mezi tyto signály i pozdrav, vlastní jména v celém svém rozsahu, reálie, částečně frazeologismy apod.

Abychom mohli správně chápat oslovení jako překladatelský problém, připomeneme si některé okolnosti známé z běžné denní praxe, z životní zkušenosti i z jejich umělecké transpozice. Je pochopitelné, že závažnost oslovení (nebo vůbec jeho výskyt) je v literatuře dána žánrem: např. drama, jehož základním textovým schématem je *d i a l o g*, má oslovení jako inherentní, textotvorný i stylotvorný element. Podobně je tomu v těch pasážích beletrie, ev. i jiných žánrů, kde je dialog prezentován.

Oslovení je především problém *s o c i o l o g i c k ý*. Promítá se do něho vztah společenské hierarchie (nadřizený, podřízený), někdy i kvalifikace (akademické tituly), věkové rozdíly (starší, mladší), osobní vztahy nejrozmanitějšího druhu, jako povýšenecký aj. Oslovování hodnostářů (světských či církevních) tvoří samostatný problém (*Vaše Excellence, Vaše Svatosti*; ruské oslovení hodnostářů *Vaše Vysokoprevoschoditel'stvo*) a vyžaduje znalost dobových reálií.

Do oslovení se promítají i určité konkrétní fáze historického vývoje, tendence spontánní i institucionální. Převratnými společenskými změnami bylo motivováno např. francouzské oslovení *citoyen* = *občane*, a též ruské *tovarišč* = *soudruhu*.

V systému komunikačních vztahů má tak oslovení své prvořadé místo. Zajímavé je proto sledovat, jak hlubší společenská přeměna je provázána především masovou, jednoznačnou a přímočarou změnou oslovení. Návrat k tradičnímu českému oslovení *pane, paní*, k němuž došlo před našima očima, je zajisté nejmarkantnějším jazykovým symptomem hlubokých společen-

ských přeměn. Institucionalizované oslovení *soudruhu* (v úředním styku, ve škole, v armádě) se redukovalo na okruh příslušníků strany, z něhož vzešlo.

Ostatně i v době paušálního oslovování *soudruhu* (*soudružko*) byla jistá diference. Toto oslovení nepřipadalo v úvahu, šlo-li o pacienta, který oslovuje lékaře; naopak bylo monopolizováno ve spojení s titulem *akademik*. To vše mělo jistě své logické opodstatnění.

Z hlediska čistě lingvistického lze říci o oslovení *soudruhu* tolik, že bylo faktorem fixujícím náležitou podobu vokativu (pátého pádu): jediné *soudruhu Vaňku*, ale ve spojení s oslovením *pane* slyšíme zpravidla *pane Vaněk* (vedle náležitého *pane Vaňku*).

Ve styku s různými institucemi jsme měli do nedávné doby možnost se setkat s řadou případů oslovení neadekvátního. Např. na bytové komisi oslovila referentka žadatele „*Podívejte se, Skořepa...*“ Případy, jako „*Novák, pojď sem,*“ nebo dokonce „*Novák, zpívám,*“ jsou již situačně příznakové. Čeština má dosud živý tvar pátého pádu (na rozdíl od ruštiny, kde vokativ vymizel jako kategorie) – a je dobré jej užívat.

Oslovení je třeba považovat za součást komunikační etikety, nebo dokonce komunikační etikety. Víme, že se sluší před vlastní promluvou partnera oslovit, a to náležitě. Na vhodně zvoleném oslovení záleží často úspěch, či neúspěch. Dnes již vymizely z oběhu i z paměti příručky poučující o tom, jak oslovit státního návladního, jak abatyši atd. Ale potřeba podobných příruček se začíná znovu pocítovat, a to v souvislosti s oživením veřejného života, s postupným rušením odumřelých standardů, s rozvojem diskusních možností, ať již na půdě parlamentu, či na jiných veřejných shromážděních, na mezinárodních odborných fórech apod.

Způsob oslovení však souvisí organicky i s charakterem jazyka, z něhož se překládá a do něhož se překládá. Např. při překladu z angličtiny musí překladatel řešit otázku tykání či vykání, při překladu z ruštiny otázku patronymik.

V lužické srbštině nepůsobí obtíž překládání běžných oslovení, jako *knježe Šubrto* ≈ *pane Šubrte*, ev. pouze *knježe* ≈ *pane*, jindy pak v nominativní podobě *knjez doktor* ≈ *pane doktore*, *knjez inspektor* ≈ *pane inspektore*; nebo: *knjejni Brokova* ≈ *paní Broková*, *knježna Wagnerec*, *knježna Holanec* ≈ *slečno Wagnerová*, *slečno Holanová*. Zde bychom chtěli upozornit na specifčnost příjmení neprovdané ženy (*Holanec*, *Marja Kubašec*), podobně jako v polštině (*Skubljanica*, *Smeždžanka*).

Na okraj lze připomenout, že vokativy celé řady lužickosrbských mužských jmen vlastních (ale i obecných) mají zakončení na -o: *Jano*, *Tomašo*, *Hinco*; *nano* ≈ *otče*, *wujo* ≈ *strýčku*, *džedo* ≈ *dědečku*, *šefo* ≈ *šefe*.

Oslovení žen, jako *mačerka* ≈ *maminko*, *Dašenka*, *sotra Magda* (sestra v nemocnici) apod. jsou celkem bez problémů.

Problémy s překladem oslovení jsou tím větší, čím vzdálenější jsou si kulturní systémy východiskového a cílového jazyka. Příkladem značné kulturní vzdálenosti je vztah češtiny a jihoslovanských jazyků (srov. kap.36).

V souvislosti s překládáním z angličtiny jsme se zmínili o otázce tykání a vykání. Avšak i v jazycích, v nichž se tykání a vykání rozlišuje, nejsou vždy případy jednoznačné. Zatímco se např. v současné češtině rodičům tyká, starším způsobem bylo vykání (to se nyní uplatňuje někdy ve vztahu k rodičům partnera). Proto i při překladu románu z venkovského prostředí nebo románu historického ponecháme vykání.

Při vykání se jazyky mohou lišit v tom, je-li v adjektivních (ev. participiálních) tvarech shoda podle smyslu (kdy se zde rozlišuje rod), např. v češtině *Vy jste přišel pozdě* ≈ *Vy jste přišla pozdě*, nebo shoda gramatická (podle kategoriálního statutu zájmena): v ruštině *Vy přišli pozdě* je možné říci o ženě i muži.

S výrazem úcty souvisí i užívání 3. osoby v polštině: *Niech pan siada*; *Niech pani siada*; *Jak pani myśli? Jakie jest nazwisko pańskie?* Oslovování pomocí 3. osoby, dříve užívané, např. *Zahrála to ještě jednou!*, nebo *Pane K., co oni tomu říkají?* (srov. n. *Was sagen Sie dazu?*), není v současné češtině živé.

V česko-ruských kontaktech, především přímých, ale též při překládání beletrie a dramatické tvorby je otázka oslovení složitá především proto, že v ruském současném úzu chybí slovo *pan*, *paní*, *slečna*, které by se dalo jak užívat samostatně, tak i kombinovat s příjmením. Svého času se v ruských časopisech diskutovalo o tom, jak silně v ruštině chybí vhodné označení pro neznámou, dospělou ženu (*graždanka* se všude nehodí, *devuška* je problematické) a navrhovalo se zavést opět oslovení *baryšnja* (občas se s ním ostatně v ruském prostředí lze setkat), *sudarynja*. V politickém a úředním jednání na nejvyšší úrovni však ruština stabilně užívá označení *gospodin*, *gospoža* (*gospodin Regan*, *gospoža Regan*). Běžné je i na konferencích s mezinárodní účastí oslovení *Damy i gospoda!*

Otázka oslovení je problémem nejen ve vztahu Nerusa k Rusovi, nýbrž – a to snad ještě ve vyšší míře – Rusa k Nerusovi. Oslovení (a vůbec identifikace) osoby patronymem ve spojení s křestním jménem, nikoliv příjmením, jak je zvykem v mimoruské oblasti, klade značné nároky na paměť, která není v tomto směru u Nerusů trénována. Při svém pobytu se cizinec setká s celou řadou osob, které jsou pro něho nové nebo které zná, jak je v odborném styku běžné, podle příjmení z jejich publikací. Ruský

mluvčí zase na druhé straně ví, že má-li oslovit německého, českého či jiného kolegu, musí rovněž uvažovat o výběru oslovení. Rusové např. vědí, že se v češtině patronyma neužívá, a proto jím nyní cizince (pokud nejde o déle trvající pobyty či naturalizaci) neoslovují; považují pak často za adekvátní oslovovat české kolegy pouze křestním jménem. To ovšem adekvátní oslovení dospělé osoby v češtině není, a tak vzniká nežádoucí asymetrie. Oslovení jako *professor Gard, kollega Dvoržakova*, které bychom mohli považovat za adekvátní, se užívá teprve postupně, a to především proto, že se ruským mluvčím zdá příliš oficiální.

Zajímavé jsou rozdíly v oslovování s titulem. Tituly jako *doktor, profesor* se v češtině užívaly donedávna ve spojení s obecným *pane, soudruhu, paní, soudružko: pane profesore, paní profesorko, soudružko docentko*; nyní se jednoznačně stabilizuje oslovení *pane, paní* (též *pane kolego, paní kolegyně*). V němčině je běžné oslovení *Herr Professor, Frau Professor, Herr Direktor*. Výjimkou však není ani oslovovat vysokoškolské profesory pouze příjmením – *Herr Tellenbach* (to by v češtině vhodné nebylo). Ve francouzštině obdobně (avšak s určitým členem): *Monsieur le professeur*, avšak též *mon professeur*. Naproti tomu v bulharštině: *akademik Dinekov, doktor Spasova*; též v ruštině: *professor (Kubrjakova), skažite...; doktor, bud'te ljubezny...* Cizince lze rovněž (a to nejlépe) oslovovat pomocí titulu a příjmení: *professor Gard, docent Bjuler*. Tento typ (tj. bez obecného jména) odpovídá anglickému *professor* (srov. oslovení *doktore*, jde-li např. o primáře oslovujícího kolegy). Je třeba upozornit, že v ruštině nikdy nebylo možno kombinovat *tovarišč professor*.

Při oslovování (a vůbec identifikaci) ž e n hraje v češtině (i jinde) svou roli přechylování, např. *paní doktorko*. Oslovení *paní doktor* nebo snad dokonce *paní doktore* (srov. v polštině standardní *pani doktor*) zní v češtině strojeně.

V ruštině má přechylování nesrovnatelně užší možnosti než v češtině; že jde o ženu, poznáme buď z příjmení (*professor Kubrjakova*), nebo z křestního jména (*Valerija Štern*), eventuálně ze složeného slova: *Pervaja ženščina-kosmonavt (první kosmonautka – Valentina Tereškovová)*. K ř e s t n í h o j m é n a užívá čeština především samostatně, a to při tykání, ale též při vykání, např. mladším kolegům (oslovení typu *slečno Věro*, nebo snad historické *panno Lenko*, dále *paní Heleno*, či snad dokonce *pane Václave*, tj. ve spojení s obecným názvem a s vykáním (všechny tyto typy mají omezený okruh užití a jsou podmíněny určitým sociálním kontextem: oslovují se tak např. kadeřnice, dámy z vybrané společnosti apod.). Naproti tomu v polštině je tento typ naprosto běžný (např. při reportážích apod.).

Lze říci, že ve srovnání s jinými jazyky klade čeština váhu na p ř í j m e n í , a to ve spojení s obecným oslovením *pane, paní*. Samotným příjmením oslovuje učitel žáky ve škole (při oslovování dospělých osob pouze příjmením jde jak v češtině, tak i v jiných jazycích, např. v angličtině, vždy o signalizaci společenské hierarchie, např. o vztah nadřízeného k podřízenému).

Případy, kdy se příjmením oslovují žáci mezi sebou, pak skýtají vhodnou příležitost k parodování (srov. Mach a Šebestová). Tím se ovšem dostáváme k f u n k č n í m u p o s u n u oslovení; familiární s mírně žertovným podtextem jsou v ruštině ty případy, kdy se křestním jménem a patronymem (r. *imja-otčestvo*) oslovují manželé: *Nu, Raisa Maksimovna, pojechali!* Nebo: *Stepan Petrovič, ty uže ne pej!* K otázce oslovení v ruštině lze ještě dodat, že užití jména po otci, tj. patronymika, samotného, např. *Maksimyč, Rudol'fič, Savvič*, je archaické a substandardní. V literatuře se s ním setkáváme v situacích z vesnice, je charakteristické pro starší generaci apod.

Praxe je taková, že se oslovení pomocí křestního jména a patronymika v českém překladu z ruštiny ponechává. Tento typ oslovení je pak velice výrazným signálem cizosti, tj. signalizuje i lingvisticky nepřítis školenému čtenáři, že jde o autentické ruské prostředí (ať již v Rusku, či v emigraci apod.).

V diplomatickém protokolu má své místo oslovování hlavy státu. Jde-li o prezidenta, užívá čeština oslovení *pane prezidente*, ruština *gospodin prezident* (dříve jen pro západní politiky), franština *Monsieur le président* apod.

S určitým jazykem, tradicí i kulturou je spojeno nejen užívání oslovení standardních, bez citového zaujetí, nýbrž i oblast e m o c i o n á l n í , a to včetně obou pólů – od přívětivého, vlídného postoje až k nepřátelskému, nevlídnému, pohrdavému vztahu. Např. samostatným problémem je ruské oslovení *golubčik*, ukrajinské *holube*, polské *kochany* apod. Lze tu podle situace vybrat ekvivalenty, jako *má zlatá, můj milý, holenku*, ve slovenštině *zlatko*, či substantivizované adjektivum *moja*. Zajímavá jsou i slovenská oslovení, jako *profesorko, šéfinko*, dříve též *súduženko* (pro muže), *paní kolegyňka* aj. Svou roli zde hraje i deminutivum, tj. podstatné (i přídavné) jméno zdrobnělé, o němž pojednáváme ve stati věnované vlastnímu jménu.

D.S. Lichačev, nestor ruské filologie, uvádí zajímavý příklad oslovení:¹ „Přijela ke mně do Komarova mladá překladatelka z Francie. Překládá dvě moje knihy. ...Je přirozené, že Françoise má mnoho potíží s citáty ze staroruských textů a ruského folklóru. ... "Ptala jsem se ve městě jedné starší ženy, jak najít ulici, kterou jsem hledala, a ona mi řekla dceruško." "Ano,

to je právě ono, Françoise, chtěla na vás promluvit přívětivě." "Chtěla tedy říci, že bych mohla být její dcerou? Ale cožpak nepoznala, že jsem cizinka?" Rozesmál jsem se. "Ale ovšemže poznala. Právě proto vás nazvala dceruškou, že jste cizinka, že jste v tomto městě cizí..."¹

P o z n á m k y

¹ D.S. Lichačev, Zаметки о русском, *Novyj mir* 1980, č.3, s. 13. (Překlad: O tom, co je ruské, *Sovětská literatura* 1983.)

36 Oslovení v překladech z jihoslovanských literatur

Je známo, že problémů s překladem oslovení a titulů je tím více, čím vzdálenější jsou si kulturní systémy východiskového a cílového jazyka. Příkladem značné kulturní vzdálenosti je vztah češtiny a jihoslovanských jazyků, třebaže to jsou jazyky geneticky příbuzné. A protože se u nás z jihoslovanských literatur již tradičně hojně překládá, povšimneme si problému oslovení z této oblasti podrobněji.

Celá řada oslovení zdvořilostního úzu není z hlediska překladu problematická, neboť český lexikálně korespondující prvek bývá většinou i funkčním ekvivalentem. Srov. sch. *gospodine* ≈ *pane*, *gospodjo* ≈ *paní*, *gospodjice* ≈ *slečno*, b. *gospodine* ≈ *pane*, *gospožo* ≈ *paní*. Problémy vznikají při překladu někdy tam, kde oslovení v originále zároveň plní charakterizační funkci z hlediska příslušnosti k jinému jazykovému prostředí. Pokud tento signál směřuje k některému ze světových jazyků (při osloveních *Herr*, *Frau*, *monsieur*, *mademoiselle*, *madame*, *signore*, *mister*, *Domine*, *Illustrissime*, *Herr Hofrat*, *meine Herrschaften* a další latinské, německé, anglické, francouzské, italské, maďarské aj. výrazy, charakterizující dobové společenské prostředí), nebývá problém daný signál v téže formě zachovat i v překladu. Horší je to s nesčetnými tituly původu tureckého a řeckého, jejichž význam běžný čtenář nezná. Jsou to především turecká oslovení *efendi(m)*, *čelebi*, *ago* ‚pane‘ a řecká *kire* ‚pane‘ a *kirijo* ‚paní‘. I tato oslovení bývají v českých překladech z bulharštiny ponechávána v původní podobě, ač je nutno, na rozdíl od výrazů převzatých ze světových jazyků, vysvětlovat je zpravidla v poznámkách. V těchto případech lze sotva hledat nějaké funkční ekvivalenty, je však samozřejmě možné řešit únosnost těchto cizích lexikálních prvků v českém

* Za materiál týkající se srbocharvátštiny děkuji autorce nepublikované přednášky na toto téma – Ireně Wenigové.

textu metodou náznavu neboli omezenou frekvencí. Ve starších překladech z bulharštiny se setkáváme i s přepisem dvouslovných tureckých oslovení, např. *bej efendi*, *konsulos efendi*, *šerife ago* apod. Oslovení *chadži* (v muslimském i v pravoslavném smyslu v bulharštině i srbocharvátštině) nelze překládat. Některé tituly tureckého původu, jež se vyskytují především v literatuře psané srbocharvátsky, jako např. *válí*, *kádí*, je možno překládat, jiné, k nimž patří *muezin*, *kajmakam*, *muteselim*, *beglerbeg* apod., lze vysvětlit malou vsuvkou, nikoli samozřejmě v přímé řeči. Jen hrstku pojmů tohoto druhu – třeba slova *paša* či *vezír* – netřeba překládat ani vysvětlovat.

Literatura psaná srbocharvátsky je literaturou čtyř oblastí rozdílného duchovního a politicko-sociálního vývoje a morálně společenských tradic, a proto zde překladatel zápolí s nepřeborným množstvím oslovení, charakterizujících dané historické prostředí, politicko-mocenskou či profesionální funkci oslovovaných a společenské postavení oslovovaných a oslovujících. Jsou však sféry, resp. autoři, u nichž překlad oslovení nepůsobí potíže. Např. u dramatika, prozaika a básníka M. Krleži, jinak autora z hlediska překladu velice složitého, je oslovení, či přesněji titulování, asi ten nejmenší problém. Většina Krležových *milostpánů*, *milostivých*, *excelencí pánů*, *tajných radů*, *baronů*, *hrabat* (případně *grofů*) včetně dalších šlechtických, vojenských, církevních a akademických titulů má své české ekvivalenty vzhledem k mnoha styčným momentům charvátských a českých osudů v historických údobích Krležou nejčastěji zachycovaných (tj. v období rozkladu rakousko-uherského mocnářství a první světové války). Také některá bulharská historická oslovení – přes rozdílnost historického vývoje obou našich zemí – lze bez problémů přeložit. Srov. např. *Vaše Sijatelstvo* ≈ *Vaše Jasnosti*, *Vaše Preosveštenstvo* ≈ *Vaše Osvícenosti* apod. Na druhé straně mnohá soudobá oslovení označující společenské či profesionální postavení v bulharštině neodpovídají v přesném překladu českému úzu, a proto je třeba volit domácí funkční ekvivalent, jako např. *profesor Nikolov* ≈ *pane profesore*, *docent Spasova* ≈ *paní docentko* apod.

Z okruhu profesních a společenských titulů, vyskytujících se častěji v novějších českých překladech z charvátské literatury, lze uvést typicky dalmatské oslovení *šjor*, příp. *šjora* (při oslovení ženy), jež se někdy, vcelku právem, jako dosti srozumitelné nepřekládá. Nepřekládají se ani některá specificky charvátská oslovení katolických duchovních, jako např. *Don*, kladené před křestní jméno. Pro překlad historického oslovení, vyskytujícího se dosti často v našich překladech z charvátské literatury, totiž výrazu *gospar* – označujícího příslušníka někdejší dubrovnické šlechty – je nepochybně

optimální výraz *pán*, který je v překladu nejslavnější hry dubrovnické renesance, Držićova *Dunda Maroje*, občas střídán titulem *siňor*, ilustrujícím zřejmě římské prostředí děje.

Oslovením *pán* si vůbec dost často vypomáháme při řešení překladu nejednoho oslovení ve starších textech nebo v textech s historickými náměty, které vznikly i v dalších sférách srbocharvátsky psané literatury, tj. v Srbsku s Vojvodinou a Kosovem, na Černé Hoře a v Bosně a Hercegovině. Samozřejmě i zde existuje množství titulů a oslovení těžko přeložitelných, jež mají nejen funkci koloritového prvku, ale většinou i funkci nezaměnitelné realie. *Vladika* proto zůstává *vladyka*, tj. hlava černohorské pravoslavné církve i černohorského státu, *herceg* je *herceg* a *vojvoda* je *vojvoda*. Jinak prostě v literatuře země, která má svou Vojvodinu a Hercegovinu, ani nelze. Užitím slova *pán* je možno snížit frekvenci celé skupiny titulů a oslovení, a to jak b. *čorbadži*, označujícího zámožného člověka, ale i zaměstnavatele, tak také dalších výrazů vyskytujících se v bulharských i srbocharvátských textech, jako *efendi*, *aga*, *beg*, *bej*, *šerif* i *paša*. Slovem *paní* se pak už běžně překládají výrazy jako *hanuma* (*chanäma*), *begovica*, *bejovica*, *beginica*, *beginja*, *aginica*, *kaduna* (*kadžana*) atd.

Sotva lze však zaměňovat našimi běžnými církevními termíny výrazy *igumen* (*iguman*), tj. představený pravoslavného kláštera neboli monastýru, dále *šejch*, tj. představený *tekije* neboli dervišského kláštera, právě tak jako termíny *rabín* a *rabi*, jež ostatně nejsou našemu kulturnímu systému nijak cizí. V textech z bosensko-hercegovského prostředí se vesměs zachovává oslovení *fra*, jež je zkratkou slova *fráter*, kladenou před jména členů františkánského řádu; v textech, zachycujících život jihoslovanských sefardských židů, společenství navždy zmizelého za druhé světové války, se ponechává oslovení *siňor* a *siňora*, právě tak jako další náznaky sefardské španělštiny, již si tito lidé přinesli ze svých dávných sídel.

Folklorní oslovení mívají vesměs české ekvivalenty, srov. b. *babo* = *babi*, *djado* = *dědo*, *komšu* = *soused*, *kume* = *kmotře* apod. Nepřeložitelné je v bulharských textech slůvko *baj*, jež bývá spojováno s křestním jménem oslovovaného a vyjadřuje úctu ke starší známé osobě. Překladatelé toto slovo většinou respektují, ač v českém textu působí nesrozumitelně a rušivě. Za extrémní příklad frekvence tohoto oslovení lze pokládat překlad románu A. Konstantinova *Baj Gaňo*, kde se toto jednoslabičné slůvko dostalo i do titulu knihy a zcela prokazatelně ovlivnilo její čtenářskou neúspěšnost.

Příbuzenská oslovení jsou v bulharštině i srbocharvátsčině diferencovanější než v češtině, a proto je třeba jejich překlad zvažovat citlivě. Ve starších

překladech z bulharské literatury byla ponechávána v prepise jakožto názvy realii obsahující prvky národního koloritu, a tak se v těchto textech můžeme setkat s výrazy *kako* (oslovení starší sestry), *bate* (oslovení staršího bratra), *svate*, *svato* (oslovení svědků na svatbě) apod. Novější překlady již hledají varianty v české příbuzenské terminologii, dávají přednost oslovení *sestro*, *bratře*, *kmotře* apod.

V poválečném období uměleckého překladu z bulharštiny se u nás otázka tzv. národního koloritu v literatuře chápala zjednodušeně, v důsledku čehož se názvy všech typů realii, včetně oslovení a titulů, pokládaly téměř za nedotknutelné. Týkalo se to i překladu oslovovacích částic s pozitivním nebo negativním emocionálním hodnocením, jež ve většině případů v češtině nemají lexikální pendant. Tak se v některých překladech z 50. let vyskytují zcela nesrozumitelné výrazy (srov. např. *mari svaťo*; *kdopak se to dozvěděl, mari?*; *ona, mari, ona* apod.). V moderních překladech jsou tyto výrazy vesměs systémově kompenzovány jinými lexikálními prostředky (srov. *kaži de* = *tak to řekni*; *mälči be* = *mlč sakra* apod.).

Při překládání lidové slovesnosti, pohádek i epických neboli junáckých srbských písní, v nichž jsou titulem *car* častováni nejen skuteční srbsí carové, ale i turecký sultán a celá řada jihoslovanských středověkých velmožů, opět nejednou pomáhá výraz *pán*. Umožňuje jednak překlenout dilema, zda se přidržovat originálu, anebo zda všechny ty lžicary nahrazovat náležitými tituly, jednak proplout úskalími tzv. *desaterce*, tj. desetislabičného verše s cézúrou po čtvrté slabice, jímž je většina junáckých písní psána (neboli oslovení *care* i *pane* jsou dvouslabičná). Volba tohoto českého oslovení navíc dává možnost vyhnout se titulu *carevna*, známého u nás spíš v ruském nebo bulharském kontextu, anebo graficky i foneticky podivně působící *cařici*, běžné ve starších českých překladech. Všechny ty cařice a carevny lze totiž nazvat i oslovit *paní*.

Z těchto poznámek vyplývá, že překlad jihoslovanských, zejména bulharských a srbocharvátských oslovení (podobně jako překlad ve svém celku) prodělal v průběhu uplynulých čtyřiceti let vývoj směrem k emancipaci od originálu. Ukázalo se totiž, že přílišné lpění na všech realiiích nepřispělo k pozitivní osobitosti překladů, spíš naopak, že některé se staly obtížně čtivými, čímž se svým způsobem vyčleňovaly z kontextu našeho písemnictví. Současné překlady se z této praxe poučily a většinou se již daly jinou cestou.